

УДК 376.263.(091)(477)

ПРАКТИКО ОРІЄНТОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ДЕФЕКТОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ РОЗВИТКУ (КІНЕЦЬ 1940-х — СЕРЕДИНА 1950-х РОКІВ)

Наталія Дічек, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

Стаття є продовженням висвітлення на основі аналізу знайдених і використаних уперше архівних і маловідомих матеріалів внеску. Науково-дослідного інституту дефектології Міністерства освіти УРСР у розбудову шкіл для дітей з особливими потребам протягом другого періоду діяльності – 1948 – 1954 рр. Увагу зосереджено на встановленні практико орієнтованих здобутків співробітників Інституту в контексті забезпечення індивідуалізації навчально-виховного процесу в різних типах спеціальних шкіл. Відображено такі аспекти діяльності, як надання співробітниками Інституту під час численних відряджень до спецшкіл України необхідної методичної і практичної допомоги вчителям і вихователям, більшість з яких на той час не мали спеціальної дефектологічної підготовки; вивчення і поширення кращого педагогічного досвіду; новаторське розроблення норм оцінок з української мови (для 1 – 7 класів) і арифметики для допоміжної школи, навчальних програм для дітей-імбецилів, для глухих дітей із затримкою розумового розвитку, сприяння поліпшенню стану комплектації спецшкіл та професійної підготовки учнів з особливими потребами. До недоліків діяльності Інституту віднесено відсутність фундаментального вивчення специфіки розвитку дітей з особливими потребами, експериментальних психолого-педагогічних досліджень.

Ключові слова: Науково-дослідний Інститут дефектології Міністерства освіти УРСР, діти з психофізичними вадами, індивідуалізація навчально-виховного процесу, диференціація спеціальних шкіл, кращий педагогічний досвід.

Наталія Дичек, Інститут педагогіки НАПН України, г. Киев, Украина

Практико орієнтована діяльність українського Науково-дослідного інституту дефектології в контексті індивідуалізації навчання дітей з порушеннями розвитку (кінець 1940-х – середина 1950-х гг.)

Стаття являється продовженням освітлення на основі аналізу вперше використаних архівних і малоизвестних матеріалів вклада. Науково-дослідного інституту дефектології Міністерства освіти УРСР у розвиток шкіл для дітей з особливими потребами в період його діяльності – 1948 – 1954 гг. Увага зосереджена на встановленні практико орієнтованих досягнень співробітників Інституту в контексті забезпечення індивідуалізації навчально-виховного процесу в різних типах спеціальних шкіл. Відображені такі аспекти діяльності, як надання співробітниками Інституту під час численних відряджень до спецшкіл України необхідної методичної і практичної допомоги вчителям і вихователям, більшість з яких на той час не мали спеціальної дефектологічної підготовки; вивчення і поширення кращого педагогічного досвіду; новаторське розроблення норм оцінок з української мови (для 1 – 7 класів) і арифметики для допоміжної школи, навчальних програм для дітей-імбецилів, для глухих дітей із затримкою розумового розвитку, сприяння поліпшенню стану комплектації спецшкіл та професійної підготовки учнів з особливими потребами. До недоліків діяльності Інституту віднесено відсутність фундаментального вивчення специфіки розвитку дітей з особливими потребами, експериментальних психолого-педагогічних досліджень.

© Дічек Н., 2017

деятельности, как предоставление сотрудниками Института во время многочисленных командировок в спецшколы Украины необходимой методической и практической помощи учителям и воспитателям, большинство из которых в то время не имели специальной дефектологической подготовки; изучение и распространение лучшего педагогического опыта; новаторская разработка норм оценок учащихся по украинскому языку (для 1 – 7 классов) и арифметике для вспомогательной школы, учебных программ для детей-имбецилов, для глухих детей с задержкой умственного развития; содействие улучшению состояния комплектации спецшкол и профессиональной подготовки учащихся с особыми потребностями. К недостаткам в деятельности Института отнесено отсутствие фундаментальных исследований особенностей развития детей с особыми потребностями, проведения экспериментальных психолого-педагогических исследований.

Ключевые слова: Научно-исследовательский институт дефектологии Министерства образования УССР, дети с отклонениями в психофизическом развитии, индивидуализация учебно-воспитательного процесса, дифференциация специальных школ, лучший педагогический опст.

Natalia Dichek, Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Ukrainian Scientific-research institute's practical activities in the context of individualization of teaching abnormal children (the end of 1940's – mid. 1950's)

This article is a continuation of the lighting on the basis of analysis used for the first time archival and little-known manuscript sources the contribution (1944 – 1954) of Research Institute of Defectology (special pedagogics) of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR to the development of schools for children with special needs during the period to its activities – 1948 – 1954. The beginning of study was published in «Exceptional child: teaching and upbringing». – 2014. – 2 (70).

The focus is on finding the achievements of the Institute in the context of the individualization of the educational process in different types of special schools. Analyzed practical trends of staff's research activities in the deepening of differentiated approach to children with impaired mental and physical development.

The contribution of employees into the deepening of individualization of the educational process in special schools of Ukraine considered a pioneering development of standards assessments in the Ukrainian language (for 1 – 7 grades) and arithmetic for special school, educational programs for children-imbecile, for deaf children with mental retardation, as well as deepening individualization of teaching deaf means of sound equipment, to contribute to improving the state of complete special schools and training of pupils with special necessities.

The results of scientists' researching various schools allowed to initiate before the Ministry of Education of the Ukrainian SSR important issues such as the organization of separate schools for children with speech disorders (in various pathological causes), the differentiation of schools for the blind (according to the degree of blindness) and deaf (according to the degree of deafness).

Established the positive achievements of the Institute – providing by staff during numerous business trips to special schools of Ukraine the necessary methodical and practical assistance to teachers and educators, most of which at the time had no special defectological education; study and dissemination of best teaching practices.

The disadvantages of the Institute's activities attributed the lack of specificity of the fundamental study of children with special necessities, experimental psychological and educational research.

Keywords: research Institute of Defectology (special pedagogue) as a subdivision of Ministry of education of Ukrainian SSR, children with the special necessities, differentiation of special schools (for children with problems of mental and physical development), individualization of educating and upbringing.

Мета пропонованої статті – продовжити висвітлення ідей щодо індивідуалізації навчального процесу та заходів з їх реалізації у практиці спеціальних шкіл, розроблених і реалізованих співробітниками українського НДІ дефектології (далі НДІД або Інститут) у 1948 – 1954 роках [2]. Загалом ця наукова установа діяла протягом 1944 – 1954 років і фактично стала першою на українських теренах, де, за підпорядкування Міністерству освіти УРСР, здійснювалися вивчення дітей із порушеннями психофізичного розвитку й розроблення необхідного навчально-методичного забезпечення шкіл для них. Наголосимо, що діяльність цієї наукової установи зокрема, і корекційної педагогіки (дефектології) загалом, принципово тлумачимо як первісно зорієнтовану саме на індивідуалізацію психолого-педагогічних впливів, що їх мають зазнати діти з порушеннями психофізичного розвитку, аби продуктивно інтегруватися у життя.

Зазначимо, що вперше вводимо у науковий обіг архівні матеріали (протоколи засідань ученої ради Інституту, різноманітна звітна документація співробітників й дирекції, доповідні і пояснювальні записки, тексти доповідей) фонду Ф.5128 «Научно-исследовательский институт дефектологии Министерства образования УССР. 1944 – 1954 гг.», які зберігаються у ЦДАВО України, і становлять по суті основу джерельної бази нашого дослідження, оскільки інші писемні джерела (книжки, статті, брошури, тематичні збірники праць), окрім централізовано надрукованих навчальних книжок і програм, видавалися у розглядуваний період рідко або через брак коштів самодруком (машинопис з копіюванням на склографі), який майже не зберігся у фондах книгосховищ.

Наведемо лише кілька тогочасних свідчень нагальної необхідності поглиблення і розширення диференціації дітей з особливими потребами на державному рівні. Так у звіті за 1949 – 1950 рр. обласної Дніпропетровської школи для глухих, де навчалося 173 учні, зазначено, що «переписом охоплено всіх глухих дітей області віком від 4 до 12 років, відбіркова (медико-педагогічна) комісія з 5 осіб обстежила 110 дітей і 75 з них узяли на навчання до школи, 9 дітей-переростків помістили в інші школи, а 26 дітей із комбінованими дефектами не були охоплені навчанням, бо не було відповідних шкіл» [12, арк. 24]. Таким чином, лише в цій одній області України не могли одержати належну корекційну допомогу 26 дітей, але подібна ситуація була характерна й для інших регіонів. Так, тривале (1952 – 1954 рр.) вивчення і консультування співробітниками Інституту [16, протокол № 21, арк. 97 – 98; 21, протокол № 26, арк. 86 – 87] та залученими лікарями контингенту дітей у київській спецшколі № 64 (де були діти, які не розмовляли), виявило складну проблему диференціації профілю дефекту розвитку дитини. З одного боку, у закладі перебували учні з розладами мови, але у деяких з них був збережений інтелект, інші мали порушення інтелекту, були й туговухі, якими повинна була займатися відповідна спецшкола, тобто діти потребували навчання у різнотипних спецшколах, з іншого – обстеження виявило різну природу німоти, що вимагало особливого індивідуального підходу до дитини (контингент учнів школи складався з дітей, які страждали такими порушеннями: моторна алалія та афазія – 7, сенсорна алалія – 3, сенсорно-мо-

торна алалія і афазія – 4, залишки афазії – 2, поліморфна недорікуватість – 6, тяжкий логоневроз – 2, дисграфія – 2, гнусавість – 3, псевдобульбарна дизертрія – 3, вторинний розлад мови – 5, нормальний інтелект – 22, олігофренія – 8, глибока розумова відсталість – 7) [21, протокол № 26, арк. 86 – 87]. Отже, такі діти потребували відокремленого навчання, а для цього не було ні технічних умов (окремих класів чи й шкіл), ні педагогічних (навчальних програм, фахівців). Загалом, це була рідкісна школа (така була лише у Ленінграді, але й вона не мала затвердженого навчального плану) [там само]. В обговоренні на вченій раді зазначалося, що «різноманітність учнівського контингенту порушувала всі принципи комплектування» [21, арк. 87], а загальна малочисельність закладу (37 дітей) унеможлилювала його виокремлене існування. Науковці прийняли рішення про необхідність відкриття в Києві школи для дітей з розладом мови республіканського значення і розроблення програми для неї [21, арк. 92].

З-поміж практико орієнтованих досліджень зазначимо вивчення з 1950 р. Р. Файнгольд наслідків виховного і лікувального впливу на дітей із підвищеною збудливістю нервової системи, які навчалися у київській допоміжній школі. Наступного року, для забезпечення диференційованого виховного впливу на учнів цієї школи, науковець займався встановленням їхнього психофізичного стану, причин розумової відсталості [14, арк. 5]. Р. Кацовська дослідно розробляла методику поліпшення голосу глухих учнів у зв'язку з роботою над звуковимовою [22], В. Любченко – методику навчання грамоти в допоміжній школі, питання «роботи з глибоко розумово відсталими дітьми» [13, арк. 67 – 69], А. Ганджій і Н. Правдіна – методику навчання грамоти сліпих [там само].

Одним з важливих планових завдань роботи НДІД упродовж другого етапу діяльності визначалося вивчення і популяризація передового педагогічного досвіду [9, арк. 1]. Аналізуючи шляхи розвитку вітчизняної освіти дітей з порушеннями розвитку, вирізняємо внесок у розв'язання цієї проблеми науковців і вчителів-практиків, хоча вони й уособлюють дві ланки однієї освітньої системи. Перші покликані на основі системного дослідного вивчення особливостей дітей із психофізичними розладами розробити засоби їх діагностування і методи корекції конкретних відхилень з метою формування й розвитку у вихованців достатніх у їхньому стані знань і навичок. Другі мають використовувати запропоновані методи і форми корекційної роботи, водночас спостерігаючи за їх ефективністю безпосередньо у ході навчально-виховного процесу, і надавати вченим не лише безцінні спостережувані відомості зі своєї практики, а й за можливості вдосконалювати запропоновані методики, уточнювати їх. Тому вивчення кращого педагогічного досвіду було і залишається важливим складником розвитку дефектологічної науки.

Вивчення кращого педагогічного досвіду вчителів спецшкіл співробітниками НДІД здійснювалося від початку поновлення його роботи, але набувало інтенсивності поступово. Спочатку відрядження науковців до спецшкіл мали характер насамперед їх обстеження (певною мірою – інспектування) або визначення стану навчально-виховної і методичної роботи, і здійснювалися за дорученням

МО УРСР. Водночас вони не лише спостерігали і фіксували шкільну дійсність, а й проводили лекції і семінари для вчителів і вихователів, надавали їм консультації, часом виступали своєрідним «містком» між школами і районними чи обласними відділами народної освіти у питаннях розв'язання поточних проблем спецшкіл. Разом з тим співробітники знайомилися зі зразками кращого педагогічного досвіду, описували і узагальнювали його у своїх статтях і дослідницьких матеріалах.

Звернемося до архівних джерел. У звіті про відрядження до спецшкіл Львівської області (1947 р.) Р. Краєвський констатує «недоброякісний добір дітей, імбецили не виокремлені у клас, не проводиться дослідження інтелекту дітей» [7, протокол № 41, арк. 26 – 28], що свідчить, на його думку, про недостатність індивідуального підходу до вихованців, а отже про не забезпечення відповідного особливостям розвитку учнів навчання. Подібне зауваження висловила і Л. Філіпова, відвідавши 4 спецшколи в Одесі. Вона зазначила наявність у них «дітей не з контингенту глухих» [там само, арк. 26 – 28]. Такі ж випадки спостерігалися й у наступні роки, наприклад, у 1953 р. перегляд складу вихованців, як зазначено у звіті В. Любченко, був необхідний у Херсонській допоміжній школі [20, арк. 24 – 25]. За результатами відрядження до Харківської школи глухих (1951 р.) Р. Фрідлянд відзначила доцільну диференціацію учнів за класами [окремо вчилися діти пізнооглухлі та діти із залишками слуху – прим. Н. Д.], що дає змогу «працювати за збільшеною програмою, тому 7-а клас (діти із залишками слуху) навчається за програмою 6 класу масової школи, а 7-б клас (глухі) – 4 класу масової школи, відповідно 8-а клас – за програмою 7 класу масової школи, а 8-б клас – 5 класу масової школи» [17, арк. 18]. Вона наголосила, що підвищенню ефективності навчального процесу і його індивідуалізації також дуже сприяла діяльність акустичного кабінету, оснащеного найновішою на той час апаратурою для розвитку слухового сприймання, де з учнями проводили індивідуальні заняття [там само, арк. 20]. Вартою уваги вважаємо думку вчителів цієї спецшколи про те, що українські підручники для читання змістовніші, ніж російські, а тому педагоги просили представника НДІД надати для користування хоча б по 2 екземпляри таких навчальних книжок для кожного класу [там само].

У звітах науковців про відрядження до спецшкіл в аспекті здійснення індивідуалізації навчально-виховного процесу неодноразово наголошувалося на винятковому значенні забезпечення узгодженої роботи вчителів і вихователів спецшкіл з реалізації індивідуального підходу [12; 17; 20; 23]. Наприклад, Р. Файнгольд, відвідавши Козлівську допоміжну школу (1954 р.) з «метою обстеження стану навчально-виховної роботи, складу учнів, надання методичної допомоги вчителям, збирання матеріалів для дисертації про фізичне виховання у 1 класі допоміжної школи» [23, арк. 61], зробила висновок про те, що «у навчально-виховній роботі не здійснюється індивідуальний підхід, не враховуються особливості учнів, немає належної уваги до слабких школярів, відбувається безпідставне переведення учнів до наступного класу» [там само, арк. 66]. Подібну ситуацію

спостерігала й співробітниця Інституту Р. Фрідлянд у двох школах для глухих Дрогобицької області, де фіксувала відсутність «зв'язку в роботі вчителів і вихователів» [там само, арк. 5]. Інша співробітниця Н. Феріна, відвідавши Лебединську школу для глухих (1954 р.) «з метою надання методичної допомоги» [там само, арк. 83], порадила педколективу насамперед «узгодити роботу вчителів і вихователів, які працюють відокремлено», для чого варто було б запровадити спільне планування роботи [там само, арк. 85]. Причини такого становища науковці пов'язували з відсутністю у більшості вчителів і вихователів фахової підготовки і досвіду роботи у допоміжній школі. Принагідно зазначимо, що за відомостями М. Грищенка, у 1950 р. з 1603 осіб, які працювали у спецшколах, лише 827 мали загальну середню освіту, з вищою педагогічною освітою працювало 300 чоловік, а з вищою спеціальною – лише 161 особа [1, 37].

Інформативними свідченнями стану справ у діяльності спецшкіл видаються звітні матеріали про наукові відрядження В. Любченка. Так, відображаючи умови роботи допоміжних шкіл і класів у м. Дніпропетровську у 1952 р., науковець стверджував, що за браком площ учні 6 класів (з 15 класів) допоміжної школи № 2 навчаються у приміщенні масової школи № 45, а учні ще 3 класів – у школі № 55, де не забезпечено належних умов для допоміжних класів: «Учні масової школи заважають дітям зі спецшколи, також немає можливості проводити з ними позашкільну роботу» [17, арк. 22]. Зазначалося також, що «лише кращі вчителі здійснюють індивідуальний підхід у навчання розумово відсталих дітей», натомість вихователі краще «індивідуалізують виховну роботу» [там само, арк. 23]. Суттєві недоліки В. Любченко знайшов у комплектуванні дітей у допоміжних школах: «З одного боку, у них перебувають глибоко розумово відсталі діти, які мають навчатися в установах Міністерства соціального забезпечення, та з органічними ураженнями нервової системи (тяжкі форми шизофренії, епілепсія), а з другого – нормальні діти, але з поганою поведінкою («важкі діти» чи порушники дисципліни) і прогалинами у знаннях, через що вчителі масових шкіл направили їх до допоміжних шкіл» [там само, арк. 25]. Вочевидь, така організація навчально-виховного процесу не свідчила про виважену індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Доказом фахового розуміння індивідуальних освітніх потреб дітей з порушеннями розвитку вважаємо також висновок В. Любченко про те, що для дітей із сільської місцевості доцільно організувати окремі класи з українською мовою навчання, бо більшість дніпропетровських шкіл перейшли на російську мову викладання [там само], що ускладнювало корекційну роботу із сільськими дітьми.

У матеріалах обстеження В. Любченком допоміжних шкіл Закарпаття (1952 р.) наголошено на «відсутності або недостатності індивідуальної роботи з учнями під час виконання навчальних завдань у Часлівській (?)¹ допшколі» і на «вдадому застосуванні індивідуального підходу через врахування особистих особливостей вихованців у Імстичевській (?) допшколі, де вихователі намагаються індивідуалізувати виховну роботу і допомогу дітям» [17, арк. 7].

¹Текст рукописний, чорнила бліді, тому назви шкіл розібрати складно

Документальним свідченням того, як співробітники НДІД безпосередньо впливали на індивідуалізацію навчального процесу у спецшколах вважаємо звіт І. Кацовської. Двічі протягом 1952 р. вона відвідувала Житомирську школу глухих. Під час першого відрядження і обстеження дітей порадила дирекції реалізувати диференціацію дітей за типом глухоти і організувати 3 класи: підготовчий клас для дітей із залишками слуху і 2 перших класи для дітей з вербальним слухом і з вокальним слухом [17, арк. 33 – 34]. По-перше, науковець провела консультації з вчителями «слухових» класів і вони вирішили працювати за розширеною програмою. По-друге, вона налагодила роботу акустичного кабінету і дала рекомендації з проведення слухової роботи. У ході другого відрядження І. Кацовська зафіксувала чітку роботу кабінету (5 груп за розкладом), що допомогло у кореляції вимови і постановці звуків у дітей. Однак науковець констатувала, що одного комплекту апаратури замало для такої школи. З метою посилення індивідуалізації навчально-виховного процесу, зазначала І. Кацовська, треба вводити у розклад занять уроки ритміки і дихальні вправи [там само, арк. 34].

Свої експерименти із запровадження диференціації дітей у підготовчих класах і 2 класах І. Кацовська продовжила у 1953 р. у Білоцерківській школі глухих. Вивчивши стан мови дітей, вона розподілила їх таким чином:

- підготовчий клас А – діти до 7 років без залишків слуху;
- підготовчий клас Б – діти із залишковим слухом без мови;
- підготовчий клас В – діти 8 – 10 років, частина із залишковим слухом (змішаний клас);
- підготовчий клас Г – діти-переростки 10 – 12 років [20, арк. 1].

У результаті експерименту науковець встановила: голоси учнів А класу поставлені у всіх, крім двох дітей. Вона відмітила значні зрушення у розвитку мови у класі Б – «добре поставлені голоси, артикуляція чітка, мовний запас перевищує той, що вимагається за програмою». У В і Г класах зафіксувала гірший стан навченості [там само, арк. 2].

Регулярне вивчення стану навчально-виховного процесу у спецшколах України давало науковцям Інституту достовірні відомості про «слабкі місця» у його перебігу. Так, фіксуючи незадовільний стан охоплення школою дітей із порушеннями слуху, учена рада НДІД підготувала довідку для МО УРСР, де наголошувалося на важливості диференціації такої молоді на 4 категорії – глухі, туговухі, пізно оглухлі й діти з рештками слуху [10, протокол № 15, арк. 48]. З обґрунтуванням необхідності запровадити в УРСР диференціацію шкіл сліпих (за ступенем незрячості) на вченій раді Інституту виступив А. Ганджій [11, арк. 2]. Р. Файнгольд наполягала на винятковій важливості якнайраніше охоплювати педагогічними впливами дітей з розладами розумового розвитку, обґрунтовуючи потребу організації спеціалізованих дошкільних установ [16, протокол № 29, арк. 102 – 103], на поширенні використання ритміки та ручної праці для розвитку дітей у допоміжній школі. Для повнішого охоплення значної кількості дітей з особливостями психофізичного розвитку загальним всеобучем М. Грицен-

ко пропонував організувати у великих містах для розумово недорозвинених дітей класи при масових школах [там само, протокол № 38, арк. 139].

На початок 1950-х років в Україні, як і загалом у СРСР, стали фіксувати спад успішності учнів і зниження ефективності навчання, постійне зростання кількості «важких дітей» зі складними розладами, особливо у мовленні [20, арк. 10]. Основним недоліком навчальних планів і програм називали «неможливість виконання індивідуалізації у навчальному процесі відповідно до особливостей окремих учнів, що викликає зниження успішності і навіть «відсів» учнів <...> у планах і програмах відводилося мало часу на засоби корекції особистості аномальної дитини (ручна праця, лікувальна ритміка, співи, малювання), особливо на ранніх етапах навчання. Ці види [занять – прим. Н. Д.] дають змогу легше залучити аномальну дитину у практичну діяльність, підкріплюють аналітико-синтетичні процеси в корі головного мозку. Потрібна нова структура спеціальної школи, аби дати загальну освіту дітям усіх категорій» [там само].

Щодо шляхів подолання зазначених та інших недоліків у роботі спецшкіл співробітниця Л. Філіпова у виступі на вченій раді зазначила, що головним завданням працівників спецшкіл має бути глибоке вивчення складу дітей з порушеннями розвитку. Спираючись на відомості та висновки практиків ученим, наголосила вона, і треба розробляти програми і плани, а також підтримала ідею про відкриття 8-го класу в спецшколах, навчання в якому охоплювало б і «загальноосвітній матеріал і опанування професії для забезпечення життя після школи» [там само, арк. 11]. Для підсилення значущості останньої тези Л. Філіпова навела враження від ознайомлення у червні 1953 р. з роботою допоміжної школи у м. Макіївка і школи глухонімих у м. Єнакієво. Найістотнішим недоліком їх роботи вона визнала відсутність майстерень для хлопців, унаслідок чого вони не здобували професійної підготовки. «Батьки не хочуть брати 16-річних дітей додому [після закінчення спецшколи – прим. Н. Д.], бо не можуть їх нікуди влаштувати» – писала у звіті Л. Філіпова [там само, арк. 12 – 14].

Схоже становище описано й у звіті Н. Феріної про обстеження Казаровицької допоміжної школи, де навчалось 163 дітей [20, арк. 15]. Через те, що її учні не проходили обласну медико-педагогічну комісію, під час свого першого відрядження наприкінці 1952 р. науковець провела обстеження 38 дітей, а в кінці навчального року (1953 р.) – ще 9 дітей. З-поміж них виявила 17 учнів із нормальним інтелектом, які не потребують допоміжної школи, і можуть бути направлені до масової школи або до ремісничих училищ, а також 3 глибоко розумово відсталіх дітей, яких треба вилучити зі спецшколи [там само, арк. 16 – 21]. У такій великій школі діяло лише 2 майстерні – столярна і швейна, але в останній наявна була лише одна ручна швейна машина, тобто, підсумувала Н. Феріна, школа не могла забезпечити належну професійну підготовку всім учням.

Прохання вчителів спецшкіл Житомира про збільшення годин на професійне навчання, що «дало б змогу ділити дітей на групи, а отже краще забезпечувати індивідуалізацію у професійній підготовці», згадувала у звіті Л. Філіпова [20, арк. 38]. Вона зафіксувала скарги педагогів на зменшення годин на проведення

уроків фізкультури у допоміжній школі. Практики пояснювали, що «поганий розвиток моторики, неузгодженість рухів у розумово відсталих дітей заважає нормальному сприйманню ними навчального матеріалу, а заняття фізкультурою сприяють поліпшенню стану їхньої рухової активності» [там само, арк. 39].

До позитивних зразків діяльності спецшкіл у напрямі забезпечення професійної підготовки можна віднести роботу Дніпропетровської школи глухонімих, описану у звіті Р. Фрідлянд про обстеження закладу у 1953 р. Крім того, що в цій школі ефективно реалізовувався індивідуальний підхід до дітей завдяки обстеженню і визначенню ступеня їхньої глухоти, використанню у навчанні 5 добре обладнаних мікрофонних класів, що дало змогу «перевести частину дітей на підвищену програму для туговухих», у ній також діяли добре оснащені майстерні, де з учнями займалися досвідчені інструктори [20, арк. 41 – 45].

Отже, у повоєнних умовах збирання та систематизація кращого досвіду спецшкіл були дуже доцільними, зокрема його широке оприлюднення. У 1951 р. вийшов друком перший збірник «На допомогу вчителів спеціальних шкіл» [6], упорядкований зусиллями науковців НДІД. У більшості його статей, розроблених учителями спецшкіл України (Києва, Полтави, Харкова, Кіровограда), висвітлювався досвід з вивчення граматики, розвитку усної і письмової мови учнів, а також роботи в підготовчих класах шкіл глухонімих, доцільної організації домашніх завдань, гурткової роботи [6, 2]. У наступному збірнику «З досвіду роботи спеціальних шкіл УРСР» (1952 р.) містилися повчальні описи організації музичної освіти сліпих дітей у Житомирській спецшколі (Й. Дерев'янченко), методика проведення уроку читання в Одеській школі для глухих (О. Соколянська), уроку читання з малюнковим планом (Л. Долинська, м. Запоріжжя), унаочнення уроків з арифметики у 1 класі школи сліпих (Л. Чешко, м. Харків) [3]. У такому ж річичі було укладено і збірники з досвіду шкіл для глухонімих дітей [4; 5].

У 1949 – 1954 рр. колектив науковців Інституту здійснив новаторську науково-методичну розробку з охоплення нормативним оцінюванням учнів усіх 1 – 7 класів допоміжної школи (обсяг навчальної програми у ній прирівнювався до програми 1 – 4 кл. масової школи), додавши також норми оцінювання з арифметики [15]. У пояснювальній записці до підготовлених нормативів зазначалося: «Норми оцінок успішності побудовані на основі дидактичних принципів радянської педагогіки, своєрідності викладання у певних класах допоміжної школи і врахування досвіду вчителів <...>. Єдині норми, будучи основою при оцінюванні успішності учнів, не звільняють учителя від обов'язку індивідуально підходити до оцінки кожної відповіді або письмової роботи учня» [15, арк. 10]. У 1953 р. вперше в Україні (і серед республік тогочасного СРСР) було видано офіційно затверджені «Норми оцінок успішності учнів допоміжних шкіл та шкіл глухих з української мови і арифметики» і «Збірник диктантів і переказів (для допоміжної школи і школи глухих)», розроблені науковцями НДІД [19, арк. 5].

Виокремимо також такий аспект прикладної діяльності НДІД, як створення його науковцями зразків наочного і допоміжно-методичного приладдя для учнів

спецшкіл. Наприклад, для полегшення навчання дітям із порушеннями зору Н. Правдіна сконструювала грифель для крапкового креслення і малювання [10, протокол № 3, арк. 6], який після ефективної апробації у школі рішенням ученої ради було рекомендовано до використання [там само, протокол № 15, арк. 41]. Співробітник В. Гергель ще у 1945 р. запропонував портативну машинку для рельєфного письма шрифтом Брайля (для оволодіння технікою дотикового читання), згодом – прилад для рельєфного креслення, у 1949 р. – проєкційний апарат для забезпечення читання слабкозорими дітьми звичайного шрифту [там само, арк. 84]. У 1954 р. дослідник демонстрував свої винаходи для осіб з вадами зору у ряді установ м. Москви, насамперед у НДІ дефектології, і здобув схвальні відгуки та замовлення на випробувальні зразки [23, арк. 59]. І. Василенко розробив наочне приладдя для навчання лічби через десяток у допоміжній школі [8, протокол № 13, арк. 64], а Є. Перельмутер – для розвитку звукової мови у дітей із проблемами мовлення «Логопедичні таблиці для виправлення звуків мови» [там само, арк. 65].

У розглядуваний період в Україні фактично відбувалося не лише відновлення зруйнованої війною мережі спецшкіл, а й їх диференціація, розширення та усистемлення, що відповідало ідеї широкого охоплення дітей з особливостями психофізичного розвитку навчанням, належним вихованням, підготовкою до життя в соціумі, сприяло врахуванню їхніх життєвих потреб. А це потребувало значної кількості фахівців – учителів і вихователів, яких бракувало так само, як і відповідної літератури з дефектології. Тому, враховуючи малочисельність наукового складу НДІД, здійснені зусилля його співробітників варто оцінювати як вагомому допомогі у вирішенні практичних запитів розбудови в республіці системи індивідуалізованих закладів для дітей з особливими потребами.

Як свідчать джерела, ключові завдання Інституту полягали у складанні (або переробленні з російськомовних зразків) підручників і навчальних програм, переважно для задоволення освітніх потреб україномовних учнів; здійсненні методично-консультаційної роботи у вимірі й України, і окремих спеціальних шкіл; вивченні й актуалізації кращих досягнень практичних працівників, широкому оприлюдненні корисних прикладів педагогічного досвіду. Протягом другого етапу другого періоду діяльності НДІД було видано низку навчальних книжок – переважно читанок з української мови для допоміжної школи і шкіл глухих (М. Грищенко, П. Гуслистий, П. Гуслиста, А. Смалюга), які не один рік використовувалися у спецшколах України.

У НДІД проводилася й дослідно-методична робота (А. Ганджій, Ф. Гольдін, П. Гуслистий, І. Василенко, І. Кацовська, В. Любченко, Н. Правдіна, А. Смалюга, Р. Фрідлянд, Р. Файнгольд), спрямована переважно на розроблення методичних питань розвитку мови і мислення в учнів спецшкіл, вдосконалення способів і методів їхнього навчання. Результати досліджень науковців, а також узагальнені ними здобутки кращого педагогічного досвіду українських навчальних закладів поширювалися серед педагогічних працівників, і слугували затребуваною методичною допомогою.

Внеском співробітників у поглиблення індивідуалізації навчально-виховного процесу в спецшколах України вважаємо новаторське розроблення норм оцінок з української мови (для 1 – 7 класів) і арифметики для допоміжної школи, навчальних програм для дітей-імбецилів, для глухих дітей із затримкою розумового розвитку, а також поглиблення індивідуалізації навчання глухих засобами звукової апаратури, сприяння поліпшенню стану комплектації спецшкіл та професійної підготовки учнів з особливими потребами. Обстеження стану навчально-виховної роботи давало науковцям підстави для порушення перед Міністерством освіти УРСР таких важливих питань, як організація окремої школи для дітей з розладами мови (за різних патологічних причин), диференціація шкіл для сліпих (за ступенем сліпоти) і глухих (за ступенем глухоти).

Водночас ні фундаментальних, ні спеціально обладнаних експериментальних досліджень у розглядуваний період співробітники НДІД не здійснювали, що можемо пояснити утилітаризацією діяльності наукової установи Міністерством освіти УРСР, якому НДІД підпорядковувався, відсутністю необхідних матеріально-фінансових ресурсів. Останнє пояснювало і малочисельність, і невисокий науковий потенціал складу працівників Інституту (серед 14 осіб лише 2 були кандидатами педагогічних наук, 1 – філологічних наук). Активізації наукової роботи у галузі дефектології не сприяли й тогочасні ідеологічні утиски психологічної науки, що становила основу досліджень процесів навчання і виховання дітей з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко М. М. Невпинно підносити якість роботи спеціальних шкіл / М. М. Грищенко. – К., МО УРСР, НДІ дефектології, 1950. – 43 с.
2. Дічек Н. Внесок Науково-дослідного інституту дефектології у розвиток спеціальної школи в Україні у перші повоєнні роки / Дічек Наталія // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. – № 2. – С. 62 – 74.
3. З досвіду роботи спеціальних шкіл УРСР. – К.: Держ. учбово-пед. вид-во «Рад. школа», 1952. – 106 с.
4. З досвіду навчально-виховної роботи шкіл глухонімих / МО УРСР: НДІД. – К., 1955 (ротапринтне видання). – 132 с.
5. Збірник з досвіду роботи шкіл для глухонімих дітей / МО УРСР: НДІД. – К., 1954. – 131 с.
6. На допомогу вчителю спеціальних шкіл. – К.: Держ. учбово-пед. вид-во «Рад. школа», 1951. – 160 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 5128, оп. 1, спр. 20, 38 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 27, 88 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 30, 19 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 40, 86 арк.

11. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр.42, 15 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 52, 162 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 63, 129 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 64, 14 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 73, 47 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 78, 151 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 80, 56 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 91, 112 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 93, 14 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 94, 56 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 113, 132 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 114, 12 арк.
23. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 116, 106 арк.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Hryshchenko M.* (1950). Constantly improve the quality of special schools' activity. Kyiv, Defectology Research Institute.
2. *Dichek N.* (2014). Contribution of the Research Institute of Defectology in the development of special schools in Ukraine in the first post-war years. *Special Child: training and education.* 2. – P. 62 – 74.
3. From the experience of special schools Ukr. SSR (1952). Kyiv.
4. From the experience of educational work of schools for Deaf children (1955). Kyiv. (rotary edition).
5. Collection of experience of school for deaf children (1954). Kyiv.
6. To assist teachers of special schools. (1951). Kyiv. Publishing house «Radyanska shkola».
7. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TzDAVO), fund 5128, in. 1, file 20, 38 p.
8. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 27, 88 p.
9. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 30, 19 p.
10. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 40, 86 p.
11. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 42, 15 p.
12. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 52, 162 p.
13. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 63, 129 p.
14. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 64, 14 p.
15. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 73, 47 p.
16. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 78, 151 p.
17. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 80, 56 p.
18. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 91, 112 p.
19. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 93, 14 p.
20. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 94, 56 p.
21. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 113, 132 p.
22. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 114, 12 p.
23. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 116, 106 p.